

УДК 141.2:1"189/194"
DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2018.147293>

Сабадаш Юлія Сергіївна
доктор культурології, професор
професор кафедри культурології
та інформаційної діяльності
Маріупольського державного університету
ORCID 0000-0001-5068-7486
juliasabadash2005@gmail.com
Попович Олена Вікторівна
доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольського державного університету
ORCID 0000-0002-1411-3909
o.popovich@mdu.in.ua

ТЕОРЕТИЧНИЙ СПАДОК МИКОЛИ РЕРІХА В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ КОСМІЗМУ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Мета роботи – проаналізувати теоретичний спадок Миколи Реріха в контексті філософії космізму. **Методологія дослідження** полягає у застосуванні історико-культурного, систематизаційного, культурологічного та теоретико-узагальнюючого методів. До сьогодні ми не маємо ґрунтовного аналізу «Живої Етики» М. Реріха як самоцінного твору, його місця й значення в контексті філософії космізму та всієї творчої спадщини дослідника, що й обумовило **наукову новизну дослідження**. **Висновки**. Хоча творча спадщина Миколи Реріха розглядалася в контексті філософії космізму, проблематика «Живої Етики» не виступала як об'єкт наукового дослідження, власне її культурологічні засади практично не досліджувалися. Навіть глибокий аналіз самої роботи поки що не проведений. Мова може йти лише про побіжні огляди, про звернення до проблематики «Живої Етики» при постановці й вивченні суміжних питань. Водночас аналіз історії та теорії культури ХХ ст. дозволяє стверджувати, що постать М. Реріха посідає особливе місце в логіці формування гуманістичних ідей в умовах трагічних зламів ХХ ст. Теоретична та художня спадщина М. Реріха має творчо-пошуковий характер; багато в чому спираючись саме на неї, мистецтво ХХ ст. відкрило для себе «космічну тему», давши зразки високохудожніх творів у багатьох видах мистецтва. Спадщина М. Реріха цікава ще й тому, що вона досить органічно вписується в традиції українського світоглядання. Все це робить, на наше глибоке переконання, перспективним та доцільним вивчення «Живої Етики» сучасною науковою спільнотою.

Ключові слова: філософія космізму; Микола Реріх; «Жива Етика»; культурологічний вимір; «космічна тема».

Сабадаш Юлія Сергеевна, доктор культурологии, профессор кафедры культурологии и информационной дельности Мариупольского государственного университета; Попович Елена Викторовна, доктор философских наук, доцент кафедры практической психологии Мариупольского государственного университета

Теоретическое наследие Николая Рериха в контексте философии космизма: источниковедческий и культурологический аспекты

Цель работы – проанализировать теоретическое наследие Николая Рериха в контексте философии космизма. **Методология исследования** состоит в применении историко-культурного, систематического, культурологического и теоретико-обобщающего методов. На сегодняшний день мы не имеем основательного анализа «Живой Этики» Н. Рериха как самоценного произведения, его места и значения в контексте философии космизма да и всего творческого наследия исследователя, что и обусловило **научную новизну исследования**. **Выводы**. Хотя творческое наследие Николая Рериха рассматривалось в контексте философии космизма, проблематика «Живой Этики» не выступала как объект научного исследования, к тому же культурологические принципы практически не исследовались. Даже глубокий анализ самой работы пока что не проведен. Речь может идти лишь о беглых обзорах, об обращении к проблематике «Живой Этики» при постановке и изученные сопредельных вопросов. Вместе с тем, анализ истории и теории культуры ХХ в. позволяет утверждать, что фигура Н. Рериха занимает особое место в логике формирования гуманистических идей в условиях трагических событий ХХ в. Теоретическое и художественное наследие Н. Рериха носит творчески-поисковый характер, во многом опираясь именно на него, искусство ХХ в. открыло для себя «космическую тему», давши образцы высокохудожественных произведений во многих видах искусства. Наследие Н. Рериха интересно еще и поэтому, что оно органично вписывается в традиции украинского мироотношения. Все это, на наше глубокое убеждение, делает перспективным и целесообразным изучение «Живой Этики» современным научным сообществом.

Ключевые слова: философия космизма; Николай Рерих; «Живая Этика»; культурологический аспект; «космическая тема».

Sabadash Julia, Dr. in Culture Studies, professor Professor of the Cultural Studies and Information Activities Chair Mariupol State University; Popovich Olena, Dr. in Philosophical Studies, professor Professor of the Practical Psychology Chair Mariupol State University

Theoretical inheritance by Mykola Rerih in the context of the philosophy of the cosmism: source study

and cultural aspects

The aim of the research is to analyze theoretical inheritance by Mykola Rerih in the context of the philosophy of the cosmism. **Methodology of the research** is based on the usage of historical and cultural, systematic, theoretical and generalizing methods. We don't have a thorough analysis of the "Living Ethics" by Mykola Rerih as a self-worth work, its place and value in the context of the theory of cosmism up today and all original inheritance of the researcher determined the **topicality of the research. Conclusions.** Though creative heritage by Mykola Rerih is viewed in the context of the philosophy of the cosmism, the problematics of the "Living Ethics" was the object of the scientific research, namely its cultural principals were not practically undergone consideration. Even the work itself hasn't undergone thorough consideration. There could only be mentioned fugitive views onto the problematics of the "Living Ethics" while mentioning or studying related questions. At the same time the analysis of the history and theory of the culture of the XXth century makes it possible to claim that Mykola Rerih's figure takes a special place in the logics of the formation of the humanistic ideas in tragic conditions of the XXth century. Theoretical and creative inheritance by M. Rerih has its creative and searching character, in many aspects basing namely onto it, the art of the XXth century started "the topic of cosmism" having presented the examples of a highly artistic works in many arts. Rerih's inheritance is very interesting also because it's organically related with traditions of Ukrainian world relations. All this makes the research of the "Living Ethics" very perspective and rational by a modern scientific community to our mind.

Keywords: the philosophy of cosmism; Mykola Rerih; "Living Ethics"; cultural dimension; "the topic of cosmism".

Актуальність теми дослідження. Спадщина М. Реріха має як самоцінне значення, так і дає змогу розглянути більш широке явище, частиною якого вона є, а саме – космізм як унікальний феномен в історії культури людства. Активне освоєння людиною космічного простору, плани вчених щодо подорожі людини на Марс, широке використання результатів космічних досліджень в сучасній економіці закономірно стимулювати інтерес науковців до ідей космізму. Сучасні підходи до цих ідей поєднують вивчення теоретичної спадщини космістів, а також численні модифікації їхніх ідей у різні сфери духовної діяльності сучасної людини, зокрема, в екоантропоцентризм та в космічну етику. Ці аспекти трансформації традиційної філософії космізму виявляють значний творчий потенціал ідей реріхівської «Живої Етики». Створена, так би мовити, поза вимогами «строгої» академічної науки, ця теорія об'єднавала слов'янське й східне світобачення, трансформувала традиційне міфологічне світобачення з вимогами формування цілісної гармонійної особистості. Крім того, теоретичні праці Миколи Реріха, його мистецтво, спосіб життя стали чи не найпершими міцними цеглинами у діалозі культур «Захід-Схід».

Мета роботи – проаналізувати теоретичний спадок Миколи Реріха в контексті філософії космізму.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що для більшості дослідників Реріх, передусім, був живописцем, потім – громадським діячем, і лише наприкінці – теоретиком. Не заперечуючи двох перших зрівів його діяльності, спробуємо розглянути теоретичний доробок М. Реріха в наукову скарбницю ХХ ст. Що ж до розробки кола проблем філософії космізму, то витоки теоретичного опанування цієї ідеї пов'язані з роботою О. Ф. Лосєва «Античний космос і сучасна людина» [1]. Лише через півстоліття після праці О. Лосєва з'явиться праця С. Аверинцева [1], на сторінках якої проблема космізму буде представлена через аналіз світорозуміння раннього середньовіччя.

Активна розробка ідей космізму дозволила сучасним дослідникам певним чином систематизувати напрямки роботи. Так, виокремлюються історико-філософські дослідження філософії «Загальної справи» М. Федорова (С. Семенова, А. Грачова), «космічної філософії» К. Ціолковського (М. Гаврюшин, Т. Желніна, В. Казютинський, В. Литкін, А. Урсул), теорії ноосфери В. Вернадського (Р. Баландін, Ф. Гір'юнок, В. Казначєєв, М. Моїсєєв), «Живої Етики» (В. Сидоров, О. Трофімова, Л. Шапошнікова). У 1993 році вийшла з друку антологія «Російський космізм» за редакцією С. Семенової та А. Грачової» [2, 4]. Пропонуючи наявні напрямки дослідження космізму, І. Батіна зауважує, що всі ці роботи «зорієнтовані виключно на російську філософську думку у визначенні характеристик космізму», а це не зовсім правомірно, адже «...космізм як соціокультурне явище виявляє себе як у різні історичні епохи, так і в філософії різних народів» [2, 4-5]. І. Батіна звертає увагу, зокрема, на позицію видатних українських вчених Г. Сковороди та П. Юркевича, якій було притаманне «метафізичне розуміння Космосу» в межах релігійної філософії.

Намагання поєднати з ідеями космізму філософські концепції Г. Сковороди та П. Юркевича, як це робить І. Батіна, властиві й іншим дослідникам витоків космізму. Проте, як засвідчують теоретичні розвідки останнього десятиліття, інтерес до тих ідей, які значно пізніше отримують назву «космізм», мають в українській філософії досить глибокі й сталі традиції.

Безперечний науковий інтерес, на наш погляд, має курс лекцій харківських учених Е. Коваленко та М. Курочкіної «Вчення про космізм в історії філософії Росії та України». Одне із завдань цієї роботи обумовлюється, на думку авторів, «...існуванням спекуляцій навколо проблеми співвідношення й взаємозв'язку людини та космосу» [10, 4].

Дещо інше тлумачення напрямків розвитку ідей космізму запропоноване В. Макогоною. Вона вважає, що в космізмі слід виокремлювати «...три напрямки: природничонауковий (В. Вернадський, К. Ціолковський, О. Чижевський, М. Холодний), релігійно-філософський (М. Федоров), поетично-художній (В. Одоєвський, О. Сухово-Кобилін, В. Хлебніков та ін.)» [12, 2]. Проте ці три напрямки роз-

роблюються, на думку В. Макогонової, не рівнозначно, адже постійно надається перевага природничонауковому.

Більшість авторів, які вивчають та інтерпретують різні аспекти філософії космізму, обов'язково фіксують і позицію М. Реріха. Крім того, у багатоаспектному вивченні космізму М. Реріху, на думку дослідників, належить пріоритет у розробці культурологічного напрямку. «Специфіка ж культурологічного аспекту надала теоретикові змогу поєднати в розробці проблем космізму його світоглядне, моральнісне, релігійне, художнє наповнення» [13, 2]. Таким чином, на відміну від інших напрямків аналізу космізму, М. Реріх у межах культурологічного підходу започаткував певну цілісність охоплення цього феномену. І це позитивно виокремлює позицію М. Реріха серед інших підходів. Проте, ототожнення позиції М. Реріха з культурологічним напрямком частину дослідників не сприймається як остаточно визнане. Так, І. Батіна аргументує таку позицію: «...концептуально у філософії космізм вперше оформлюється на рубежі XIX-XX ст. і втілюється у 4-х основних напрямках: активно-еволюційному («Загальна справа» М. Федорова), релігійному (філософія всеїдності), природничонауковому (В. Вернадський, М. Холодний, О. Чижевський), езотерично-культурологічному (К. Цюлковський, М. Реріх та О. Реріх)» [2, 8].

На нашу думку, з позицією І. Батіної важко погодитися, якщо мати на увазі власне позицію М. Реріха. Оскільки езотеризм не властивий М. Реріху, а був ознакою позиції його дружини – Олени Іванівни, в статтях, листах якої наголошується саме на езотеричних витоках певних ідей космізму. Що ж до М. Реріха, то «...у його позиції слід підкреслювати моральнісний, естетичний аспекти, і в деталізації напрямків вивчення космізму певним чином «розводити» езотеризм і культурологізм» [13, 3].

Не поділяючи думку І. Батіної про можливість поєднання езотеризму з культурологічною орієнтацією в позиції М. Реріха, ми, водночас, вважаємо правильним загальний висновок дослідниці: «... у своїй основі езотерично-культурологічний космізм мав спільні риси з іншими напрямками космізму в філософії (ідея космічної гармонії світу, визнання необхідності духовного етапу еволюції людства, вирішального значення процесу самопізнання в розвитку ноосферної цивілізації та ін.), але у справі духовного перетворення Землі надавав максимального значення культурі, сподіваючись, що саме через неї людству відкриються космічні таємниці буття, подальша програма еволюційного розвитку Людини» [2, 20].

Ми вже зазначали, що культурологічний напрямок передбачає цілісність охоплення поняття космізму, проте навіть в межах культурологічного підходу, передусім, підкреслюється значення етичного аспекту. Це й висуває роботу М. Реріха «Жива Етика» у число тих, спираючись на які, можна ґрунтовніше інтерпретувати його теоретичну позицію.

Слід зазначити, що до сьогодні ми не маємо якогось переконливого аналізу «Живої Етики» М. Реріха як самоцінного твору, так і його значення в контексті всієї творчої спадщини дослідника. В останні роки ідеї «Живої Етики» все активніше використовуються теоретиками для вироблення більш досконалої системи виховання, для формування нових підходів щодо вироблення загальнолюдських цінностей. Серед спроб оцінки – правда, досить побіжної – місця й ролі «Живої Етики» в контексті загальнотеоретичної спадщини М. Реріха підкреслимо точку зору Л. Шапошнікової. Відома дослідниця культури Сходу оцінила працю М. Реріха саме в контексті загальнолюдських цінностей – естетичних, етичних, психологічних – які, руйнуючи канони західного або східного світоставлення, концентрують те, що поєднує всіх нас – людей планети Земля. Акцентуючи увагу на одній із частин «Живої Етики» – «Общині» – Л. Шапошнікова визнає, що вона тричі в різні періоди життя читала цю книгу й зрозуміла: «...книга ця змінюється разом з читачем», адже це «книга-попередження». Л. Шапошнікова пише: «Я побачила в ній чітке передбачення нашого гіркого й трагічного досвіду й спробу попередити про тенденції, що ведуть до такого досвіду. Самобутність і, я б сказала, унікальність підходу полягала в тому, що ці передбачення мали начебто космічне звучання» [14, 11].

У контексті теми нашого дослідження на особливу увагу заслуговують статті М. Братерської-Дронь [4; 5; 6], яка розглядає саме морально-етичні проблеми космізму і вплив ідей цієї філософії на практику сучасного мистецтва. Її дослідження, певним чином, поєднують етичний, естетичний і мистецтвознавчий аспекти, утверджуючи як об'ємність, глибину філософії космізму, так і її сьогоденність щодо впливу на певні сфери творчої активності людини.

М. Братерська-Дронь досить чітко виокремлює пошуки космістів – митців (О. Сухово-Кобилін, М. Реріх) від «наукового крила космістів, яке представлено такими іменами, як В. Вернадський, В. Купрієвич, О. Маняєв, М. Умов, К. Цюлковський, О. Чижевський. Саме їх творчі біографії органічно поєднали геній ученого й талант філософа» [6, 135]. Зазначимо, що не лише М. Братерська-Дронь, але й переважна більшість дослідників особливої уваги приділяють «космічному мистецтву». При цьому слід відразу ж зрозуміти позицію теоретиків, адже їх цікавить не лише твір мистецтва, а й постать митця-людини, яка здатна його створити. Особливу увагу привертає поняття «створити», адже космісти саму здатність «творення» вважають «космічним подарунком». Багатогранність проблеми «космічного мистецтва» досить переконливо відтворює Е. Бальбуров, аналізуючи взаємозв'язок філософії, науки, поезії, міфу. Е. Бальбуров наводить низку висловлювань найрізноманітніших за своїм світобаченням інтелігентів, які ставили мистецтво вище за всі інші форми людської творчої активності. Так С. Булгаков стверджував, що мистецтво народжує «космоургічні хвилі», а М. Бахтін вважав, що мис-

тецтво змінює «тотальний смисл події і дійсності».

Розвиваючи ці думки, Е. Бальбуров відмічає помітну зміну мистецтва після того, як митці почали усвідомлювати можливості філософії космізму, яка зробила літературу силою, що відбиває буття, зробила «новим міфом». Водночас слід врахувати ті принципові зміни, які відбуваються у людини щодо Космосу протягом розвитку людської цивілізації. Е. Бальбуров пише: «Космос пережив потрясіння: він виявився розірваним на тваринний та божественний світи, був спірітуалізований і перетворений на машину спасіння, але він встояв» [3, 16]. Це зауваження найбільш симптоматичне. Саме на той Космос, який, образно кажучи, «встояв», була зорієнтована увага М. Реріха йтих, хто на початку ХХ ст. був зацікавлений ідеями космізму.

Значний інтерес у контексті проблем «космічного мистецтва» викликає постать В. Хлебникова, який, за висловом філософа О. Карчевцева, є прикладом того, як «інтелектуальна потужність космізму вдало спроецирувалася на художній світ В. Хлебникова». О. Карчевцев пише: «Діапазон творчого бачення світу має у В. Хлебникова дійсно вселенський розмах. Він мріє створити товариство Голів Земної Кулі, членом якого міг стати той, хто відчував свою людську єдність з природою» [9, 23]. Як М. Реріх, так і В. Хлебников тяжіють до ідеї «цілісного Космосу», невід'ємною часткою якого виступає й людина.

Заслуговує на увагу і ще одна спроба дослідників «космічного мистецтва» у взаємодії розглянути творчість М. Реріха, М. Волошина та М. Чюрльоніса й виявити, як це робить В. Волкова, «певні риси подібності, властиві цим митцям». Дослідниця вважає, що цим митцям властиве бажання «дати найузагальненіший, синтезований образ світу й людини в ньому, виразити сутність і смисл людського буття в часовій та просторовій безмежності, у відповідності із Всесвітом». Порівнюючи цих трьох митців, В. Волкова також відмічає їх тяжіння до відтворення цілісного світу. Можна повністю погодитися з дослідницею, яка знаходить таке пояснення цьому бажанню: «В добу руйнування звичних суспільних, моральних й естетичних ідеалів, коли світ розпався, втратив необхідну людській свідомості сталість, митці відчували потребу повернути втрачену гармонію» [8, 23]. Проте усі зазначені позитивні зв'язки між космізмом і мистецтвом початку ХХ ст., на жаль, так і залишилися на рівні первинних пошуків досить короткого історичного періоду. Орієнтація радянської дійсності відкинула ідеї космізму, й декілька поколінь митців просто не мали змоги ознайомитися з теоретичними працями М. Реріха, зокрема, з «Живою Етикою». А як наслідок цього – більшість митців нашого століття, які намагалися створювати футурологічні моделі суспільства, не втілювали в них моральнісні пошуки родини М. Реріхів. Лише твори письменника-фантаста І. Єфремова, зокрема, «Туманність Андромеди», так би мовити, неофіційно відбивали певні ідеї М. Реріха та О. Блаватської. Що ж до творів Е. Ціолковського, О. Довженка, А. Тарковського та ін., то авторські ідеї про морально-психологічні засади суспільства майбутнього формувалися незалежно від теоретичних пошуків конкретних космістів. Отже, спроби художньо-образної модифікації ідей «Живої Етики» належать майбутньому.

Досить близькі до позицій «Живої Етики» М. Реріха ідеї опрацьовуються М. Братерською-Бронь при з'ясуванні проблеми абсолюту в етиці космістів та їх спробах, зокрема, К. Ціолковського, втілити ці теоретичні принципи в практику виховання молодшої людини. Саме роботи К. Ціолковського – «Монізм Всесвіту», «Наукова Етика», «Космічна філософія» – дозволяють, на глибоке переконання М. Братерської-Дронь, побачити єдине спрямування досить різних дослідників при виробленні шляхів гармонізації та гуманізації людини. Посилаючись на точку зору К. Ціолковського, М. Братерська-Дронь пише: «Слід зазначити, що моральнісне вирішення питання генетичної селекції Ціолковський залишає на совісті майбутніх істот, духовно й біологічно більш довершених, ніж ми. Пройдуть мільярди років – і з'явиться «...наднова людина, яка розумом буде вищою за нас настільки, наскільки ми є вищими за одноклітинні організми» [5, 243]. Якщо етичні міркування К. Ціолковського сягали ідеї «генетичної селекції», то «Жива Етика» М. Реріха, безперечно, більш прагматична, сучасніша щодо можливості отримати позитивні практичні наслідки.

Аналіз естетичних засад «Живої Етики» М. Реріха не може базуватися лише на опрацьованні робіт, пов'язаних, власне, із реріхівською спадщиною чи суміжних тем, зокрема, космізму. Важливе значення мають дослідження, присвячені взаємодії естетичного та етичного. Специфіка цієї проблеми полягає в тому, що поняття «калокагатія» сягає античності й лише в середині ХХ ст. набула реального теоретичного значення в дослідженнях Т. Аболіної, С. Безклубої, М. Кагана, Д. Кучерюка, О. Фортової та ін.

Значне навантаження для дослідження теоретичної спадщини М. Реріха мають загальноестетичні та загальноетичні роботи, матеріал яких виступає методологічним підґрунтям дослідження більш часткових питань, які постають у процесі вивчення некласичної етики та естетики. Це, передусім, дослідження українських науковців – А. Канарського, О. Левицької, Л. Левчук, В. Малахова та ін. Особливої уваги заслуговують праці, автори яких намагаються активно поєднувати естетичний і мистецтвознавчий підходи. Таке поєднання має значне теоретичне навантаження саме щодо постаті – людини, яка поєднала теоретичні й практичні сфери діяльності. Цей аспект в аналізі конкретних питань забезпечується зверненням до праць М. Бровка, О. Кодьєвої, В. Панченко, О. Петрової та ін.

Висновки. Підбиваючи підсумки, варто зазначити, що хоча проблематика «Живої Етики» в контексті філософії космізму частково розкрита, власне, її культурологічні засади практично не досліджу-

валися. Навіть глибокий аналіз самої роботи поки що не проведений. Мова може йти лише про побіжні огляди, про звернення до проблематики «Живої Етики» при постановці й вивчені суміжних питань.

Водночас, постать М. Реріха посідає особливе місце в логіці формування гуманістичних ідей в умовах трагічних зламів ХХ ст. Теоретична та художня спадщина М. Реріха має творчо-пошуковий характер, багато в чому спираючись саме на неї, мистецтво ХХ ст. відкрило для себе «космічну тему», давши зразки високохудожніх творів у багатьох видах мистецтва. Спадщина М. Реріха цікава ще й тому, що вона досить органічно вписується в традиції українського світоставлення. Все це робить, на наше глибоке переконання, перспективним та доцільним вивчення «Живої Етики» сучасною науковою спільнотою.

Література

- 1 Аверинцев С. С. Порядок Космоса и порядок истории в мировоззрении раннего средневековья. Античность и Византия : сб. ст. – Москва : Наука, 1975. С. 266–285.
- 2 Батіна І. Д. Космізм як соціокультурний феномен : автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.05 НАН України, Ін-т філософії. Київ. 1996. 24 с.
- 3 Бальбуров Э. А. Русский космизм: философия, наука, поэзия, миф. Гуманитарные науки в Сибири. 1995. № 4. С. 10–17.
- 4 Братерська-Дронь М. Т. Кінематографічна модифікація ідеї космізму. Художня культура: історія, теорія, практика : зб. наук. ст. Київ. 1997. С. 235–240.
- 5 Братерська-Дронь М. Т. Проблема Абсолюту в етиці вчених-космістів. Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності : зб. наук. пр. – Київ : КДПУ, 1999. С. 237–345.
- 6 Братерська-Дронь М. Т. Художній аспект творчості вчених-космістів. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : зб. наук. пр. : в 2 ч. Київ. 1998. Ч. 1. С. 135–146.
- 7 Волжский А. С. Из мира литературных исканий : сб. ст. Санкт-Петербург : Изд. Д. Е. Жуковский, 1906. 402 с.
- 8 Волкова В. Н. Н. Рерих – М. Волошин – М. Чюрленис (пути художественного синтеза). Рериховские чтения. 1984: К 110-летию Н. К. Рериха и 80-летию С. Н. Рериха. Новосибирск. 1985. С. 23–29.
- 9 Карчевцев О. А. Русский космизм. Грезы о Земле и о Небе: Антология русского космизма / сост. и коммент. О. А. Карчевцева. Санкт-Петербург : Худож. лит., 1995. С. 5–25.
- 10 Коваленко Е. М. Учение о космизме в истории философии России и Украины : конспект лекций. Харьков. 1993. 31 с.
- 11 Лосев А. Ф. Античный космос и современная наука. Москва. 1927. 550 с.
- 12 Макогоннова В. В. Антропологічні проблеми російського космізму : автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.05 / Дніпропетр. держ. ун-т. Дніпропетровськ. 1996. 17 с.
- 13 Сабдаш Ю. С. Естетичні засади «Живої Етики» Миколи Реріха : автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.08 / Приазов. держ. техн. ун-т. Маріуполь. 2000. 17 с.
- 14 Шапошникова Л. И. Книга-предупреждение /Община. Рига : Виеда, 1992. С. 3–31.

References

- 1 Averintsev, S.S. (1975). The orderliness of the cosmos and the orderliness of history in the worldview of the early Middle Ages. *Antiquity and Byzantium : col. of articles*. Moscow: Nauka, 266–285 [in Russian].
- 2 Batina, I.D. (1996). *Cosmism as a sociocultural phenomenon: Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: The National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Philosophy. [in Ukrainian].
- 3 Balbuurov, E.A. (1995). Russian cosmism: philosophy, science, poetry, myth. *Humanities in Siberia*, 4, 10–17 [in Russian].
- 4 Bratersjka-Dronj, M. T. (1997). Cinematographic modification of the idea of cosmicism. *Art culture: history, theory, practice: col. of scien. art*. Kyiv, 235–240 [in Ukrainian].
- 5 Bratersjka-Dronj, M. T. (1999). The problem of the Absolute in the ethics of cosmic scientists. *Current philosophical and cultural problems of the present: col. of scien. works*. Kyiv : KDLU, 237–345 [in Ukrainian].
- 6 Bratersjka-Dronj, M. T. (1998). Artistic aspect of creativity of scientists-cosmists. *Actual problems of the history, theory and practice of artistic culture: col. of scien. works. : in 2 vols*. Kyiv, Vol. 1, 135–146 [in Ukrainian].
- 7 Volzhskiy A. S. From the world of literature searches: col. of art. St. Petersburg: Izd. D. Ye. Zhukovskiy, 402 [in Russian].
- 8 Volkova, V. N. (1985). N. Rerikh – M. Voloshin – M. Chyurlenis (ways of artistic synthesis). *Rerikh's readings. 1984: On the 110th anniversary of N. K. Rerikh and the 80th anniversary of S. N. Rerikh*. Novosibirsk, 23–29 [in Russian].
- 9 Karchevtsev, O. A. (1995). Russian cosmism. *Dreams of Earth and Sky: an Anthology of Russian Cosmism*. O. A. Karchevtseva (Ed St. Petersburg: Khudozh. lit. [in Russian].
- 10 Kovalenko, Ye. M. (1993). The doctrine of cosmism in the history of philosophy of Russia and Ukraine: lecture notes. *Kharkov*. [in Russian].
- 11 Losev, A. F. (1927). *Antique space and modern science*. Moscow [in Russian].
- 12 Makogonnova, V. V. (1996). Anthropological problems of Russian cosmicism. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk State University [in Ukrainian].
- 13 Sabadash, Ju. S. (2000). The aesthetic principles of "Living Ethics" of Nicholas Roerich. *Extended abstract of candidate's thesis*. Mariupol: Pryazovskiy derzhavnyy tekhnichnyy universytet [in Ukrainian].
- 14 Shaposhnikova, L. I. (1992). *Book-warning / Community*. Riga: Vieda [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 27.05.2018 р